

FOIȘOARA

TELEGRAFULUI ROMAN.

Nr. 19.

Sibiu, 22 Septemvrie 1877.

Anul II.

Apare la doue săptămâni. Corespondențele să se adreseze la redacțiunea *Telegr. român* cu adausul „*pentru Foișoară*“.

Trecutul și actualitatea.

(*Schiță din viața noastră bisericească*).

„Ear durmind oamenii a venit vrășmașul și a semănat negină între grâu“

Mateiu c. XIII v. 25.

(Incheere).

Voind dar a reduce propășirea unirei la adevărata ei cauză s'a vădut, că și astădată tot regimul politic impintinat de ultramontanism a dat avântul cel nou unirei.

Pe când regimul restringea pre episcopul gr. oriental, după cum am vădut, pe atunci acelaș regim dădu bisericeii unite cele mai mari *favoruri*.

In mod remarcabil caracterizează un scriitor ¹⁾ stadiile de dezvoltare ale unirei prin sprijinirea regimului.

Eată cuvintele acelui scriitor: „*Quod unio in Transilvania sub Leopoldo fuerit plantata, sub Josepho repetitis immunitatibus rigata et sub immortalis reminiscentiae Carol VI magnis impendiis utpote integri domini collatione episcopato Unitorum ibidem et monasterio monachorum ordinis S. Basilii eiusdem ritus vicem canonicorum et capituli penes episcopum abitura large fundatis amplius promotata et uti sperabatur et iam pene irradicata.*“

O altă cauză a lățirii unirii este, că Românii uniți și mai ales capii bisericesci au înțeles foarte rău interesele lor și mai ales interesele naționale. Episcopii uniți, începând cu Atanasie, nu simțiau altă chiămare in sine, nu cunosceau altă misiune decât a propaga unirea; aceasta o au făcut ei, pentru că aveau la spate pre arhiepiscopul catolic al Strigonului; și astăzi încă sunt ei legați prin jurămintele, ce trebuie să le depună la papa. Abstragând dară dela mărirea deșeartă, dela titulele de onoare, ce le dă papa ca distincțiuni pentru propagarea unirei, precum: conte de Roma, camerar papal etc., episcopii uniți își tem esis-

tența lor, dacă nu se arată aplecați scopurilor catolicismului.

Pentru a nu merge prea departe înderept in istorie, să privim atitudinea arhierilor uniți din timpul mai proaspăt. Incepând cu episcopul unit Vasile Erdélyi din Oradea-mare, ne stau la dispozițiune date, din cari se vede, că la anul 1850, indată ce arhierul ortodocs Șaguna a susceput idea de a restaura metropolia istorică română din Transilvania și a aduna pre Românii ortodocși, — uniți toți se turbură, Erdélyi face raport la primatele arhier-episcop maghiar din Strigon, tot clerul catolic din Ungaria este in picioare a paraliza intențiunile lui Șaguna, episcopii din Ungaria țin in luna lui August 1850 conferență, Erdélyi arată, „că 300 preoți uniți au fost omoriți de schismaticii,“ (adecă de Românii ortodocși), unirea este periclitată prin tendențele lui Șaguna și ca mijloc a intări unirea nu este alta de făcut decât a ridica la metropolie scaunul episcopiei din Blaj și a se mai infința alte două episcopii unite: una la Lugoj și alta la Baia-mare (mai târziu schimbat Gherla) ²⁾.

²⁾ In protocolul conferenței private a episcopilor ung. catolici ținute in Strigon la anul 1850, luna August, seria 34 a sesiunii a IX se pot ceti următoarele:

Celsissimus princeps primas strig. ingenuit multiplicem a graeco Valachorum non unitorum furore pluribus in locis Voivodovinae et Transilvaniae ecclesiae graeco-catholicae inflictam; utpote, qui enecatis, horibile dictu — tercentenis in Transilvania Dei ministris, ecclesias devastarunt — thesaurum eorum depredati sunt, scholasque dissolvaverunt. Narrat sua celsitudo, Episcopum non unitorum Transilvaniensem plures communitates unione junctas huic valedicere jusisse, quo vulnere ecclesiae ad suam notitiam delato, se ejus romedium altiori loco quaesivisse exposuisseque fundatam praesto esse spem non modo conservandae sed etiam propagandae sacrae unionis, si episcopatus erigentur labii romani seductionibusque incesantibus obices ponentes, et unionem provehentes excelso ministerio sociam operam promittente constituit sua celsitudo Primatialis ut sub praesidio ilius episcopi M.-Varadiensis Graeci-catholici

¹⁾ Bartenstein, Kurzer Bericht pag. 58.

Aceste propuneri primindu-se de conferența episcopilor din Ungaria a ajuns în acelaș an obiectul unei conferențe ministeriale ținute în Viena, 18 Noiembrie, fiind de față ministrii ultramontani Bach și Thun, apoi primatele Ungariei Scitovschi și episcopul Erdélyi; aci se plămădiră episcopia Lugojului pentru vre-o 40,000 suflete uniți, și episcopia Gherlei ear pentru atâți credincioși români uniți.

Următorul lui Erdély, episcopul unit Szilagyi, nu s'a distins prin alt ceva decât prin silințele sale de a propaga unirea. Cine nu cunoaște circularele și broșurile lui, prin cari de-adreptul provoca la unire. El încă la sfințirea lui de episcop, a dat promisiunea într'un toast la banchet în casa metropolitului unit Șuluț, că va *porni cât mai curând în orient să lucre pentru propagarea sfintei uniri*“. Atunci metropolitul Șuluț, care avea cu o experiență mai mult decât Szilagyi, răcori puțin zelul lui esagerat prin cuvintele: „dar lasă-te focului, frate, de acestea; ai ce face mai bune lucruri decât a porni tu în orient pentru propagarea unirei!“

Insuși episcopul și mai târziu metropolitul unit Ales. St. Șuluț la începutul păstoririi sale era un învăpăcat propagator al unirei. Cine nu cunoaște faimoasa sa pastorală din a. 1851, tipărită în Buda-Pesta, prin care provoacă de-adreptul pre Români dela Tisa până la Marea-neagră și Pindus a înbrătoșa unirea, căci Roma este leagănul națiunii române, — cunoscutele și tocitele frase, cari le mai auzim și astăzi din gura unor misionari ai unirei. — Mare bucurie între catolici a produs această broșură a episcopului unit, ceea ce se vede și de acolo, că un profesor dela gimnasiul catolic din Sibiu — preot papistaș — a promis prin anul 1852 premiul cel d'ântei studentului român de

commissio Primatialis consideret de hoc negotio tractatura, quae operi se strenue accingens projectum eregendorum novorum episcopatum sibi iam submissit. E mente huius commissionis duo essent episcopatus labii romani ita Illustrissimus M. Varadiensis praeter lapso turbulento tempore dicit patefecisse necessitatem erigendorum novorum diecesium; 40,000 Valohorum capite Schaguna, episcopo non unito „Romanos se venditantes omnes unitos ab unione avellere decreverunt, ut in schismate secum sub uno metropolita unirent. Hinc sollicitudo catholicorum praesertim, cum Schaguna ad suas partes perduxerit plures olim in praesuleam auctoritatem, rebeles, ideoque praemiis adfectos sacerdotes gr. cath. qui diversas catholicis molestias fecessere pergunt; librumque Viena, in quo metropolitam non vero patriarcham valachis schismaticis necessarium multis evincere nititur argumentis. Ea propter duo adminus novi episcopatus erigere etc.

religiunea gr. res., care va declama fără eroare citata pastorală.

Spre onoarea repausatului metropolit Șuluț fie zis însă, acest arhieriu a reces curând dela zelul învăpăcat pentru unire, fie că a aflat în episcopul și mai târziu metropolitul Șaguna un protivnic superior, fie că s'a convins în curând, că jidăriturile confesionale sunt păgubitoare pentru naționalitatea română. El începu a subordina nezuința sa întru lățirea unirei nezuinței după interesele naționale.

Din aceste se vede apriat, că arhieriei uniți, cu escepțiune de foarte mici intervale, au avut lățirea și propagarea unirei de cea mai mare aspirațiune a lor. Ei ori ce alt scop național l-au subordonat scopului de a lăți și propaga unirea. Ei s'au servit de multe ori de cuvântul „națiune,“ numai ca de o mască pentru a pute lucra în favorul unirei cu atât mai cu mare succes.

Dar poate cine-va crede, că arhieriei uniți și alții, cari au stărunit așa de mult pentru propagarea unirei, — au putut avè cel puțin convingerea, că prin realizarea unirei pot ajunge pentru națiune un scop mai înalt, necuprins de alți muritori; această convingere încă nu o au putut avè. Avem probe de convingeri contrare dela bărbați uniți de cel mai bun nume. Eată ce zice d. Treboniu într'o epistolă către Nicolau Bălășescu din 5 Aprilie 1848: „ . . . faceți rugare, ca confesiunile române să se împreune (uniți și neuniți fără deosebire); cereți un arhieriscop pentru Transilvania. *Desfaceți-vè de catolici etc.*“³⁾. Sunt totuși oameni nu numai clericali, dar și mireni din sinul bisericei unite, cari stiu să ne vorbească de fel și feluri de foloase, cari le-ar fi dobândit prin unire, nu numai ei cei ce s'au unit, dar în deobște națiunea română întreagă.

În nrii 22, 23, 24 ai foaei „Transilvania“ din an. 1875 și în nr. 1 ai aceleiaș foi din an. 1876, un membru transilvanean al academiei române de științe din București face un studiu prea interesant despre soarta bisericei noastre române ortodocse din Transilvania sub domnirea principilor naționali unguresci. Acel studiu intitulat: „Biserica ortodocsă în luptă cu reformațiunea“ susține o părere nouă în istoria noastră națională bisericească; susține, că unirea unei părți a Românilor cu biserica apuseană ar fi scăpat pre Români de calvinism; ergo — ceea ce ca de sine înțeles a lăsat-o autorul neesprimat — unirea lângă multul bine, care zic uniții că ar fi produs, a salvat pre Români

³⁾ Joseph Bedeus v. Scharrberg, Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhunderte v. Eugen v. Friedenfels, part. II-a 1848, 1858 Wien 1877.

din brațele calvinismului și al maghiarismului. Autorul citatului tractat se exprimă: „In fine metropolitul Teofil vădend că numai este alt mod *de aș salva biserica de calvinie*..... se decise a primi unirea cu Roma.“ Ceva mai jos zice: „Pe când catolicii au început propaganda lor printre Români, i-au aflat mai mult calvini decât ortodocși, sau vorbind mai esact, nu catolici in sensul simvolului Niceo-Constantinopolitan.“ Tot in acel tractat se mai sustine, că catolicii ar fi propus a trage la sine mai întei pre Români cei calviniți. Aceste aserțiuni pot săși ajungă scopul, la care autorul a țintit; ele pot fi ascultate cu interes și pot produce efect, ba ele pot chiar face pre cei din România, fie chiar din sinul academiei de științe, să creadă, că unirea in Transilvania, mântuind pre Români de calvinism și de maghiarism, are mari merite pentru salvarea naționalității române; aceste păreri, zic, pot surprinde prin originalitatea lor, dar nu și prin adevărul, ce ar conține.

Fără a ne estinde mai departe la acest loc asupra cestiunei subversante, intrebăm simplu: Dacă Români in Transilvania erau calvini cătră finea seculului al XVII, pentru cine, au doară pentru Români, cari erau calvini, sau pentru Români ortodocși au suferit Sava Brancovici martiriul său? Au doară pentru Români mai mult calvini se hirotoneau pentru Transilvania metropoliții in București? Sau intrebăm și altmintrelea: dacă pentru salvarea Românilor de calvinism a fost trebuincioasă unirea cu biserica apuseană, cum de cea mai mare parte a Românilor din Transilvania, cari sunt ortodocși, nu s'au calvinit, măcar că nu și-au luat refugiul la unire?

Pe când nu putem nici decât consimți, că unirii ar fi a se atribui salvarea Românilor de calvinism, pe atunci vom dovedi, că unirea sau mai bine zis, desbinarea Românilor in doue confesiuni, a avut o influență imensă asupra desvoltării vieții culturale a Românilor din Transilvania și părțile Ungariei, și că aceea influență a impededat in mod simțit progresul național și prin urmare a fost foarte prejudicioasă și păgubitoare pentru corpul național. Coarda aceasta a mai atins-o și alți bărbați competenți; de aceea aci se vor atinge in mod cât mai sumar unele din influențele unirei.

Adevărat este, că cea mai grea luptă, pentru existență, Români au purtat-o sub regimul barbar al principilor transilvani.

Când s'a inscenat insă unirea, amarul trecuse deja preste Români. Domnirea țarei Transilvaniei se luă din mânilor nemature ale principilor calvini unguri și ajunse in mânilor vechii dinastii habsburgice, care prin prestigiul ei

promitea țarei o soarte mai bună și in specie Românilor plini de suferințe seculare. După natura lucrului regimul cel nou al casei habsburgice nu putu îndată la început ameliora soarta Românilor, pentru că, după cum am vădut mai sus, avea să se lupte cu clasele privilegiate, cari insistau ași conserva starea de mai înainte. De altă parte catolicismul voia și el să profite pe cât se poate de mult de starea cea nouă a lucrurilor. O parte mai debilă a Românilor din Transilvania, cu metropolitul in frunte, perdenduși răbdarea in suferințe, se aruncară pre sine și pre națiunea română intr'un abis mai periculos și mai păgubitor decum fusese mainainte calvinismul.

Ei cădură pradă cursei ce se intinse asupra Românilor din partea jesuiților.

Încă puțină răbdare se recerea dela cei slabi și ameliorarea stărei bisericei române ortodocse din Transilvania ar fi urmat de sine sub regimul cel nou.

Adevărat, că Români, cari remaseră credincioși religiunii strămoșesci au mai avut mult timp a suferi, ba încă la suferințele cele vechi s'au adaus și alte suferințe noue; lângă inimiții cei vechi seculari s'au mai adaus un alt inamic nou, ale cărui lovituri dureau mai amar decât ale inimicilor de mai înainte. In falanga inimicilor de alte religii și de alt neam, cari au impilat biserica română ortodocșă in Transilvania și părțile Ungariei, s'a alăturat prin trecere la unire și o parte a Românilor. Partea Românilor, cari au ramas credentioși religiunii strămoșesci, in urma perseveranței lor și a luptei esemplare pentru existență și-a recăștigat in fine, cu câte greutateți toate drepturile in stat și egala îndreptățire față de alte religii. Dacă Români toți ar fi ramas compacti in religiunea lor și dacă aproape de doi seculi nu ar fi dat resboiu intre sine pe terenul confesional, cine se mai indoiesce, că ar fi ajuns cel puțin cu un secul mainainte la realizarea dreptelor lor aspirațiuni.

Dacă vom examina, de unde a venit rēul cel mai mare asupra Românilor din Transilvania și părțile Ungariei dela an. 1700 incoace, ne vom convinge cu toții, că inșiși Români și-au causat prin desbinarea lor rēul cel mai mare. Ei intocmai ca Judeii și Samaritenii s'au luptat intre sine neintrerupt până la nimicire.

Un alt mijloc de proselitism era, că uniții și episcopii lor căutau a se arēta in sus mai buni austriaci și cetățeni ai statului, ear in jos mai buni Români și naționaliști, decât Români ortodocși. Eată ce se zice in protocolul conferenței ministeriale amintite mai sus: „Episcopul Erdélyi vede in inființarea metropoliei ro-

măne (adecă greco-catolice) mijlocul cel mai puternic pentru înaintarea și sporirea bisericii greco-catolice, „vede o recunoștință mângâitoare pentru alipirea și fidelitatea națiunii române, chiar și din punct de vedere politic vede un moment pentru consolidarea durabilă a împărăției austriace“.

Tot uniții declamează de altădată către popor despre „maica Roma“. De astfel de fraseologii tendențioase n'am scăpat încă nici astăzi. Organul „Traasilvania“, care ar trebui să fie mai pre sus de ori ce tendență particulară, a devenit organ de a apoteosa pre uniți. Ce însemnătate mai au astăzi frasele oare-cui din Nr. 11 al „Transilvaniei“ a. c., în care spunându-ne, că tinerii români, cari studiază în Roma în puterea jurământului, ce trebuie să'l depună la congregațiunea „de propaganda fide“, — stau în corespondență continuă cu aceea congregațiune și după ce se depărtează din Roma, — se zice: „Aceste pentru aceea le zic, ca să știe lumea, pentru ce tinerii crescuți acolo au comunicațiune cu leagănul națiunii noastre.“ — Au doară congregațiunea de „propaganda fide“ este leagănul națiunii noastre!? După această logică, Victor Emanuil, regele Italiei, și toți bărbații de stat ai Italiei, cari nu numai nu stau în comunicațiune cu congregațiunea „de propaganda fide“, dar sunt în opoziție continuă cu papa însuși, — sunt mai răi aderenți ai Romănității decât uniții.

În timpul present vedem, că propagatorii unirei se servesc de mijloace noue. Biserica română ortodocsă din Transilvania și Ungaria și-a organizat trebile sale pe basă canonică, prin un statut propriu. Prin acest statut, s'a restabilit pentru biserică constituționalismul cel mai frumos și mai liberal. Prin aceasta poporul întreg român ortodocs s'a făcut părtaș la unele drepturi în biserică și prin acele drepturi se desvoaltă în el o viață mai înaltă și conscie de sine. Dar ori cât de frumos este constituționalismul în biserică ortodocsă, totuși poporul nepricepând a se folosi acum la început după cuviința de frumoasele drepturi în biserică, abuzează de multe ori. Viața constituțională, fiind mai sumtuoasă, impune poporului pe lângă drepturi și unele datorințe. Căci biserică ortodocsă nu posedă ajutoare străine și fonduri; astfel poporul fiind tare simțitor, când este vorba a plăti pentru susținerea bisericii și a scoalei, este espus la amăgirile oamenilor, cari vânează după ocațiuni spre a'l demoralisa prin proselitism religios. Pe când Românii greco-orientali zic: Plătiți pentru școală, plătiți pentru biserică, pe atunci doi și trei misionari proselitistici uniți le zic: Nu plătiți, ci treceți la confesiunea unită, părăsiți-vă legea, faceți-vă uniți, că veți ave toate; preo-

tu nostru are „eclesie“, școală o face statul, și ce v'e mai trebuie, v'e dă metropolitul din Blaj! Atât trebuie poporului, care nu poate judeca răul; o parte din el mai slabă de suflet trece și se face unită, rămânând comuna împărțită în două confesiuni. De o biserică compactă cu preot bine cualificat, de o școală națională bine întocmită, între asemenea împrejurări, nu mai poate fi vorba. Dacă se intenționează a aplica pentru dezvoltarea poporului legea cea frumoasă și liberală a bisericii gr.-orientale — statutul organic și regulamentele canonice pentru întregirea parohiilor, — se întemplă, că prin nepriceperea poporului se alege un individ necualificat, dar care este rudenie cu cutare om de influență din comună, și dacă consistorul nu voiesce a'l întări, agenții unirei, zic oamenilor: Veniți la noi la uniți, și vi'l dăm de preot, pre cine cereți și voiți, — sau se întemplă într'o comună, că alegerea se face prin majoritatea voturilor; atunci minoritatea se adresează la fiii națiunii crescuți în congregația „de propaganda fide“ și și capetă nu un preot, ci doi și trei preoți uniți.

Ca să nu creadă cine-va, că se scriu aci fabule sau povești, vom produce numai două casuri mai proaspete.

În comuna Roșia lângă Sibiu, înainte cu vre-o 2 ani, se iviră unele neînțelegeri între o parte a poporenilor și între preot. Pe loc se vedură în aceea comună vre-o 2 preoți uniți, cari seduseră poporul a trece la unire.

Urmarea escesurilor provocate prin amăgirile preoților uniți, cari fără drept se obtruseră poporului, a fost, ca 5—6 inși din poporeni să ajungă în temniță. Preoții uniți adeverat că eșiră cu rușine de acolo, dar se înțelege, după ce au turburat liniștea poporului.

Un alt cas, care este încă în curgere. În comuna Apahida lângă Cluj, într'o comună curat gr. orientală, devenită vacantă, escriindu-se concurs și săvârșindu-se alegerea de preot, majoritatea a ales pre un individ bine cualificat cu 8 clase gimnasiale și cu cursul clerical de 3 ani, ear minoritatea nemulțămিতă a cădut jertfă uriciosului proselitism.

Această minoritate nici nu a făcut trecerea la religia gr. catolică după lege, și îndată se presentară în comună nu mai puțin de 4 preoți uniți ordinați din Blaj, adecă preotul unit din Telac și preotul unit din Jac etc. Ei aruncă de present mreșile Stului Petru pentru a v'ena pre întreg poporul din Apahida pentru „sânta unire.“ La sărbătorile cele mari ale Rosalilor era cel mai mare scandal în această comună. Românii gr. resăriteni își ținură servițiul dumnezeesc în biserică lor, ear cei aplecați a trece la unire

cu 2—3 preoți uniți ținură servițul divin în șura unui Armean din comună. Comuna întregă se afla ca într'o stare de revoluțiune; mergeau grămeți de popor dintr'o parte și cealaltă unii pe lângă alții ca dușmanii. Uniții se laudau cu o scrisoare în mână cu promisiuni date dela metropolitul din Blaj, că le va pune preot, pe cine vor voi ei, că le va da 3000 fl. dela sine ca să'și facă biserică etc. etc. Prin aceste casuri, cari nu sunt fără părechie, se ilustrează din destul situațiunea.

Românii gr. orientali cu constituțiunea lor frumoasă bisericească sunt paralizați în cele mai bune intențiuni ale lor; constituțiunea aceasta frumoasă bisericească devine prin propagătorii uniți o armă în contra bisericii însași!

Dar ce va să însemneze fundațiunea de 32,000 fl. făcută de curând de metropolitul din Blaj? Ce va să însemneze și ce scop are, ne spune însuși fudatorul. S'a făcut pentru că din ea să se onoreze preoții uniți, cari se vor distinge și vor bine merita pentru lățirea și consolidarea sănții uniri. „Alta a treia parte“, se zice în citata fundațiune, „se va împărți în subvențiuni pe seama clerului curat mai miser, având a fi împărțișiți, cari vor escela prin zel apostolic în lățirea și consolidarea sănții uniri.“

Eată dar veninul, cu care are a se mai amări bietul popor român și astăzi! Și dnii literați și învățați uniți, repețim, tac tăcerea pestelui la toate acestea! Ba nu tac, ci grămădesc cu laude și trimit adrese de mulțămintă fundatorului! Oare n'ar fi timpul suprem a se convinge ori-ce suflet de Român și a înțelege, că diatribele confesionale nu aduc nici un bine, ci nenorocirea cea mai mare asupra bietului popor român nevinovat. Poporul român din Transilvania și părțile Ungariei are trebuință, ca preoțimea sa să'i vindece ranele, ce i le înfig contrarii ei.

Pe când regretăm resboiul nefolositor ridicat din partea clerului unit, pe atunci ne mângăem cu aceea, că astăzi convingerile religioase ale oamenilor nu se mai pot vinde sau cumpăra pe bani! Un bărbat unit de însemnătate, înainte cu vr'o 3 ani, s'a exprimat, că reîntoarcerea Românilor uniți în sinul bisericii ortodoxe s'ar pute realisa pe lângă suma de vre-o 10 milioane fiorini drept ecivalent! Noi zicem, religiunea nu se prețuesce în bani.

Cine are bani, îi poate astăzi mai bine folosi, decât a face fundațiuni pentru „lățirea și consolidarea unirei“; și cine mai face totuși astfel de fundațiuni, scopul nu și'l va ajunge, dar de sigur displăcerea Românilor de bine, a celor de acum și a celor viitori.

Naum.

Despre sistemul etimologic.

(Urmare).

Am fost zis la începutul reflecșiunilor noastre că, dl. Cipariu făcând ortografie face limbă. Cuvântul *ortografie* l'am fost luat deocamdată mai mult în înțelesul vulgar, precum de obște îl vedem întrebuintat de cei mai mulți Români în agitatele lor discuțiuni pro și contra etimologismului sau fonetismului, discuțiuni, în cari de altmintrelea mai mult este vorba de sistemul *alfabetic*: se susține sau se combate scrierea cu sau fără semne etc.

Caracterul „sistemului etimologic“ poartă în cât-va vina confușiunii, ce se face, când nu se deosebesce lămurit între sistem limbistic, ortografic și alfabetic.¹⁴⁾

După cele ce au premers observăm deci mai exact că, ne rămâne a mai vorbi despre „sistemul etimologic“ ca sistem alfabetic. Pentru a arăta că, și sistemul *alfabetic* a etimologiștilor nu corespunde cerințelor științifice, vom examina pe scurt regulile principale ale „sistemului etimologic“, formulate cu privire la sunetele acele, a căror scriere cu deosebire este controversă la gramatiștii români.

I.

Regula etimologiștilor în esență este aceasta:

a, neîncepând cuvântul și nefind accentuat, este = **z**. D. e. domna, morta, joca, roga, facundu, facutu, faptura, aratura etc.

Contra: Avem o mulțime de cuvinte, ce nu urmează regulii aceste. D. e. datorie, statornic, trandafir, maslină, macriș, batjocură, calic, farfurie, paroch, psaltire, patriarch, canonic, catolic, cafea, rachiu, patron, barbar (însă bărbat), palat, catichism etc. și apoi nenumăratele cuvinte mai noue, pr. catastrofa (cătăstroafă?), parazit (sau părăsit?), gramatică, materie, matematică, catalog, familie, aparițiune, aparență, formațiune, talent, radical, radicalism, analiza, anatom, traducere etc; Mateiu, Macaveiu, Brașov, Craiova, Paris etc.

De altă parte adeseori **a** nu se schimbă în **z**, deși n'a scăpat de sub accent. D. e. părțile, cărțile, cetățile, păseri, corăbii, căi (și cai!), văi (și vai!), stări, mări (și mari!) măgură, mătură (și matură), păcură etc. Unii etimologiști obicinuesc în cazul acesta a pune accentul greu pe **a**, scriind: părți, cărți etc.

Însă accentul greu din **a** nu face **z**, și cu

¹⁴⁾ „Etimologistul“ scriind d. e. dente, sene, sen-guru, tene etc. totdeodată vrea pe calea aceasta să evite, ca aceste cuvinte să se citească: zinte, șine, șingur, ține etc.

funcțiunea aceasta el nu este primit în mod convențional nici de majoritatea *etimologiștilor*; pe când semnul scurtărei pentru însemnarea lui α este iutrebuițat de toți fonetiștii români de dincolo de Carpați, va se zică, de majoritatea *Românilor*.

Tot cam aceste, ce s'au spus despre $a = \alpha$, s'ar pute produce și în contra lui $e = \alpha$.

⌘.

După „sistemul etimologic“ literele a și e , urmate de un n , se cetesc α . D. e. betranu, paganu, romanu, angeru, angustu, mana, cantu, frangu, candu etc.; fenu, ventu, pamentu, vendu, etc.

Contra: Românul zice Roman, Italian, Blăjan, Sibiian, tiran, țigan, curcan, ciocan, mocan, cloțan, golan, bolovan, croncan, lanț, candelă, scandală, canal (însă căne) scandal, cantor, panglică, Bogdan, Traian, Aurelian, Andreiu, Antonie etc., și mulțimea cuvintelor mai noue, pr. mandat, recomandat, comandă, ambulanță, reprezentant, fantom etc. Apoi: mreană, creangă, peană (însă vëna), etc. și multe neologisme, pr. curent (însă curënd), moment (însă mormënt), instrument, temperament, a ventila etc.

Mărturisim că, încât ne privesce pre noi, am întrebuițat în locul semnului de scurtare mai bucuros circumflexul pentru însemnarea lui α . Circumflexul, este adevărat, nu schimbă pe a sau e în α . Însă mai toți Români de dincolo de Carpați și o parte din cei de dincoace au convenit într-o aceea, de a întrebuițat circumflexul spre scopul pomenit. Sunt lucruri, la cari convențiunea tăcută a oamenilor învinge scrupulii științifici fără a produce vre-o scădere considerabilă. E vorba să ne unim odată în scriere.

⌘ și O⌘.

„Sistemul etimologic“ prescrie: e și o se citesc ea și oa , dacă într'un cuvânt e și o sunt accentuate și în silaba următoare a aceluiași cuvânt se află un a . D. e. pena, cepa, incepta, freca, domnesca etc. și mora, dora, porta, morta, domna etc.

Contra: Găsim în dicționarul românesc cuvinte ca creta, lepra, curcubeta, diecesa, dieta, frumuseța, sfecla, moneta, apoteca (apoteacă?), ipoteca, atmosfera (atmosfeară?), emisfera, gazeta (găzeată?), tema (sau teamă?), novela, delicateta, fineța etc.; apoi vorba, nora, sora, popa, pofta, posta, voda, holda, hora (însă hoarca), ocna, soba, toba, rosa (sau roasă?), forma (în cărți bisericesci vechi furmă), norma, etc. etc.

Mulți *etimologiști* întrebuițază, ca și mulți *fonetiști*, accentul acut, pentru a schimba pe e

și o în ea și oa , scriënd d. e. cépa, domnésca, mórtă, dóre etc. Însă accentul acut în tradițiunea științifică n'a avut nici când însemnătatea aceasta, ci poate fi pus cu acelaș drept pe e și o în cuvinte ca creta, lepra, vorba, nora etc. Mai departe în diftongii ea și oa , precum știe ori cine, accentul nici nu zace atât pe e și o ca pe a ; nu zicem d. e. cépa, floáre etc., ci ceápa, floáre etc.

„Foișoara“, bucurându-se că află în alfabetul latin literele e , o și a , scrie diftongii ⌘ și $o\alpha$: ea și oa . Diftongul ea în cuvântul lumeasca (lumesca sau lumésca) d. e., se pronunță tocmai așa ca și în cuvintele *mea* (plur. mele), *stea*, *grea* etc. Nimeni nu zice *me-a*, *ste-a*, *gre-a* etc., și precum de o parte nu scriem *mé*, *sté*, *gré* etc.¹⁵⁾ și nu însemnăm (bunăoară prin semnul scurtărei) diftongul ea în cuvintele *mea*, *stea*, *grea* etc., tot astfel de altă parte nu scriem *lumésca* și găsim de prisos a arăta prin vre un semn, că ea în cuvântul *lumeasca* este un *diftong*. În privința diftongului oa se poate rațiuna în acelaș mod¹⁶⁾. Dacă însă cine-va ar trage la indoială că, ⌘ și $o\alpha$ sunt *diftongi*, apoi ar dovedi că, sau nu știe vorbi românesce, sau nu dispune nici măcar de rudimentele gramaticale, sau că împreunează în sine amândouă însușiri deodată. Pre unul ca acesta îl îndreptăm la capul etimologiștilor, la dl. Cipariu, care în „Sintacteca“ sa scrie (pag. 329): „Diftongul ea ...“ și (pag. 333): „Diftongul oa ...“

Adaugem că, scriënd ea și oa economisim totodată cu semnele și scriem mai iute, fiind o experiență generală că, mai curënd adaugi, *remânënd în linie*, încă o literă, decât un semn de-asupra literilor, fire-ar și numai punctul pe i . Aceste din urmă le observăm numai în treacăt.

Objectări ca: a scrie ea și oa este urit etc. nu le putem lua în considerație, fiind cu desevărsire neștiințifice. Estetica mai cu samă la un lucru atât de practic cum este scrierea, poate fi respectată numai după ce s'a satisfăcut cerințelor celorlalte. De altmintrelea de loc nu înțelegem, pentru ce ea și oa să fie mai urite ca e și o sau $é$ și $ó$. În privința formei ne sunt indiferente unele ca și altele, sau cel puțin unele așa de frumoase ca și celelalte. Obiceiu și preocupățiune!

3, III și II.

Cu privire la aceste trei sunete putem constata după dl. Cipariu regulile următoare:

¹⁵⁾ Dl. Silasî scrie: *sté*, *séu*, *pré* etc. („Transilvania Nr. 18 a. c.); ear' dl. Cipariu *stea*, *seau*, *prea*.

¹⁶⁾ Și cu ciriliane se scrie oa , d. e. $\phi o i u o a p a$. În acel alfabet, care dispune chiar și de litere ca ψ , ιo etc., nu se află o literă anumită pentru diftongul oa !

d, s, t înainte de i se citesc ca **3, w, u.**

1. in infinitivii de a IV conjugățiune, d. e.

a) a audî, netedî, putredî, etc.

b) a esî, gresî, pasî etc.

c) a patî, petî, amutî etc.

2. fiind i neaccentuat și urmat de altă vocală, d. e.

a) diece, dieu, crediamentu, etc.

b) siepte, sierpe, usia, etc.

c) tiese, intielegu, fetitia, etc.

3. fiind i accentuat și urmat de consonantă, d. e.

a) dîcu, dîle, audîmu, etc.

b) sîru, besîca, esîmu, etc.

c) subtîre, multîme, patîmu, etc.

Contra:

ad 1. Românul zice: a) a clădî, zidî, gândî, prăpădî, ingrădî, plămădî, grămădî, năpădî, rodî, sădî, osăndî, a se trudi, inrudî etc.

b) a găsi, prăsi, urgisi, părăsi, mărturisi, lipsi, obosi, folosi etc.

c) a amintî (insă a minți), trântî, ocrotî, scutî (insă a ascuți), obrintî, opintî, scritintî, turtî, țintî, pofți, citî, etc.

La toate cuvintele în urmă citate *i* final este tot așa de lung și cu acelaș drept s'ar putè inzebra cu căte un circumflect, ca și *i* final a infinitivilor sus citați, în cari d, s și t se citesc ca *đ, ș și ț*. Circumflectul pus pe vocala unui cuvânt nu poate avè de loc însușirea a schimba natura consonantei *premergătoare* vocalei, ce numai pentru *lungimea* sa este proveđută cu circumflect. De altmîntrelea mulți dintre etimologiști se mulțămesc cu accentul acut, scriend d. e. a audî, pasî, petî întocmai ca și d. e. a cladî, lipsî, scutî etc. Astfel circumflectul pus pe *i* este departe de a avè chiar și numai într'un mod convențional, la majoritatea Românilor cărturari, însemnătatea prefacerii lui d, s, t, în *đ, ș, ț*.

ad 2. cunoascem cuvinte ca a) diavol (zavol?), diacon ¹⁷⁾, mlădios, livadia, progadia, diamant (insă aședământ: asiedimentu), dieta (zeta?), etc., apoi cuvinte mai noue ca diurne, studiul, grandios (insă grunzos și rânzos), radial (răzal?), cordial, concordia, comedia (insă așeadă: asiedia), dialog (sau zalog?), diametrul, diagonal etc.

¹⁷⁾ Nu este vreo mângăiere pentru noi, dacă ne amintesc dl. Cipariu (Gramatec'a, partea I analit. pag. 113): „Despre greci încă e cunoscutu, că pronunțiau silab'a di cá *7*, pr. *Ἰάβολος, Ἰάκωνος*, în loc de *διάβολος, διάκωνος*, cumu sî latinii scriu *zabolus* sî *zaconus*, seau că latinii au luat u asta pronunția dela greci; seau grecii deta latini.“ Noi Români astăzi zicem cu toții: diavol și diacon. —

Urmează apoi formele verbelor aceloră, ce în infinitiv nu se termină în *đi* ci în *dî, d. e. clădiam, zidiam, etc.*

b) sion, pasiune (sau pășune?) ocașiune (ocășune?), inversiune (insă inverșunat: inverșiunatu), cohesiune, și toate neologismele cu terminațiunea—*siune*, (Românii de dincolo de Carpați și majoritatea celor de dincoace nu zic d. e. ocășune); Asia (Așa?), Persia etc.

Apoi: găsiam, mărturisiam, etc.

c) gratia (sau grația? sau grața?), trestia, etc. Observăm că, după scrierea etimologică nu poți ști, dacă ai să citești terminațiunile — *tiune* și *tiosu* ca — *țiune* și — *țios* sau ca — *țune* și *țos*. D. e. natiune: nățiune sau nățune? gratiosu: grățios sau grățos etc. Mulți etimologiști zic: nici una, nici alta, ci terminațiunile — *tiune* și *tiosu* trebuie citite ca — *ciune* și *cios*, d. e. rogatiune, stricatiune, stricatiôs, uritiôs se citesc: rogăciune, stricăciune, stricăciôs, uriciôs. Prin urmare și: năciune, răciune, grăciôs, spăciôs etc. etc. Nu negăm, vor fi locuri prin Austro-Ungaria, unde se vorbește un limbajiu de soiul acesta. Insă dincolo de Carpați și, putem zice, la o mare parte din Românii de dincoace se pronunță: nățiune, administrațiune etc. grățios, spațios etc.

A statorî cum-va în cazul acesta o deosebire între neologisme și cuvinte vechi însemnă a statorî *doue* moduri de citire: unul pentru neologisme și altul pentru cuvinte vechi. Un nonsens! De altmîntrelea nu ne lipsesc și cuvinte *vechi*, la cari terminațiunea — *tiosu* nu se citește — *cios*, ci — *țos*. D. e. călțos, țitșos etc.

Avem de a cita în urmă și: citiam, scutiam (insă ascuțiam: ascutiam) etc.

ad 3. a) producem cuvinte ca: ridică, ridicî, dinte, credință, mlădiță, grădină, bădiță, lădiță, codiță etc, și multe cuvinte mai noue, pr. ridicul, indică, verdict, gardist, etc. La toate cuvintele aceste s'ar putè pune cu acelaș drept un circumflect pe *i* accentuat, ca și d. e. în cuvântul *dîce*. Amintim mai departe moduri și timpuri ale verbelor de a IV conjugățiune cu terminațiunea infinitivului în — *dî*: clădim, clădit etc, zidim, zidit, etc. etc.

Cunoascem și cuvinte, în cari *d* se citește *đ* și dacă lui *i* accentuat i urmează o vocală, d. e. verđia. Mulți etimologiști întrebuintază și în cazul acesta circumflectul, scriend verđia; dar circumflectul s'ar putè pune peste *i* și într'un cuvânt ca păpădia (insă pupăza: pupadia). Nu toți etimologiștii fac în cazul acesta întrebuintare de circumflect. Insă atunci scriend simplu *verđia* nu ști, dacă este *verđia* sau

vearđa (varđa).¹⁸⁾ Să nu uităm apoi că, etimologiștii întrebuițază și litera *z* în cuvinte, ce nu sunt de proveniență latină, scriind d. e. botezu, zelu, zaharu, a zugrăvi etc. Va se zică, „sistemul etimologic“ pretinde ca, cel ce vrea să scrie *romănesce*, trebuie să știe *latinesce*.

„Foișoara“ scrie de regulă *z*: a zice, a zidi, zece, botez, etc.; numai atunci când, rămânând pe tărâmul limbei *romănesce*, putem deriva pe *z* din *d*, întrebuițăm sedila sub *d*, d. e. verđi, inverđit (verde), aședat, etc. Noue adecă ne place că, găsim în alfabetul latin o literă așa netedă precum este *z*, și putem prin urmare economisi cu sedilele.

b) La punctul acesta notăm cuvinte ca: sila, sita, ursita (însă arșița), simbure, singur, sigur, sirma (însă șir), etc.

Urmează: lipsim, lipsit, găsim, găsit etc. Din contră cunoaștem cuvinte, la cari *s* se citește ș, cu toate că, *i* este *neaccentuat* și urmat de consonantă, d. e. șiret. Ba aflăm pe ș chiar și în cuvinte ca: mușcă, mișcă, pișcă, pușcă etc. Dl. Cipariu, ecsemplificând regulile sale ortografice scrie simplu (Sinctatec'a, pag. 345 și 346): „a musică, misică.“ Scriind însă simplu *musica* și *pisica* nu putem ști de loc, dacă avem să citim *musică* și *pisică* sau *mușcă* și *pișcă*. Unii etimologiști, chiar și dl. Cipariu din când în când¹⁹⁾, întrebuițază în cazul acesta semnul scurtărei, și scriu d. e. misica (mișcă), pusica (pușcă). Va se zică: *s* se citește ș: odată când *i* următor este accentuat, ba foarte lung („ecale la doi *i*, d. e. dîle“ precum zice dl. Cipariu, Sintactec'a, pag. 343), altă dată tocmai dimpotrivă când *i* este cât se poate de scurt. Logica aceasta nu o putem înțelege.

Observăm că, sunt mai departe cuvinte, la cari *s* urmat de *i* accentuat și de o *vocală* încă se citește ș. D. e. leșia, moșia etc. Și aici unii etimologiști pun circumflecsul pe *i* și scriu leșia, moșia. Însă circumflecsul l'am pute scrie cu acelaș drept și la unele cuvinte ca poesia, Rusia, etc. Sunt etimologiști, cari scriu simplu *mosia*, încât nu suntem în stare a decide că, este vorba de *moșia* sau de *moașa*.

c) *t* nu se citește ț cu toate că i urmează un *i* accentuat și acestuia un consonant. D. e.

¹⁸⁾ Astfel scrie dl. Silasî d. e. în „Transilvania“, Nr. 18, a. c. pag. 211: „Lui *i* place, candu vine primăver'a cea *verđia*“

¹⁹⁾ Și în privința aceasta dl. Cipariu iubesc variațiunea: dlui scrie acuși *părșile*, *cărșile*, etc. acuși simplu cartile, partile; când *pēna*, *romanēscă* etc. *mōrta*, *pōrta* etc. când numai *pena*, *romanesca* etc. *morta*, *porta* etc.; așa și o dată *misica*, altă dată *misica* etc.

pitic, *putință*, *tine*, *tină*, *tignă*, *potir*, *timbru*, *timp*, *psaltire*, *tigru*, *latin* (însă lățit) *vocativ* (vocativ?), *negativ*, etc.

Apoi: *citim*, *citit*, *scutim*, *scutit* (însă *cutit*), etc.

T se citește ț, cu toate că, *i* nu este accentuat, d. e. țigan, ținti, țipar (însă *ti-par*) etc.

Mai departe *t* se citește ț, deși *i* urmează *i* accentuat și acestuia o *vocală*, d. e. hoția, avuția, etc. Unii etimologiști se ajutorează și aici cu circumflecsul. Acesta însă poate fi întrebuițat și în cuvinte ca: hărtia, cutia, etc. Dar între etimologiști scriu unii simplu: hoti'a, sumeti'a, încât poate fi citit hoția, sumeția sau hoața, sumeața.

Se află apoi între etimologiști unii, d. e. dl. Baritiu (în „Transilvania“), cari temându-se că cuvinte ca harti'a, cuti'a etc. s'ar pute citi: harța, cuța, etc. scriu: hartei'a, etc. Adecă se jertfesc *limba*, pentru a susține scrierea, se alterează scopul, pentru a păstra mijlocul. Și aceasta e o logică!

Mai observăm că, toți Românii cărturari, de la cel mai extrem *fonetist* până la cel mai extrem *etimologist*, ne-am fost unit a ceti *c* înainte de *i* ca *ç*. Dlui Cipariu însă nu i place siguranța noastră, și ne spune că, sunt cuvinte în cari *ci* se citește *çi*. D. e. pucin, facia, ghiacia, etc. Vin apoi alți etimologiști, între cari eară dl. Baritiu, și voind să direagă lucrul, pun sub *c* o sedilă. Sedila, precum este cunoscut, are înțelesul imuierei unei consonante, d. e. în limba franceză facon, ça etc. se citește fason, sa, etc. pecând fără sedilă s'ar citi facon, ca, etc. Cei cari scriu puçin, façia, etc. voiesc în opoziție cu tradițiunea științifică a înăsprî consonanta, când pun sedila sub *ea*. Eară o logică!

Am arătat regulile etimologiștilor pentru scrierea lui *z*, *ș*, *ț*, *oa*, *ș*, *u*, *ç*. Întrebăm acuma: Ce e regulă și ce e excepțiune după „sistemul etimologic“?! —

(Va urma).

Bz.

BIBLIOGRAFIE.

Tocilescu, Gr., G., *Doamna Stanca, soția lui Mihailu Viteazul*. Studii istorice 1560—1604. București 1877, (prețul 1 leu n.)

Biedermann, *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich*. Ein Beitrag zur Nationalitäten-Statistik mit einleitenden Bemerkungen über deren Verhältniss zu den Rechts- und Staatswissenschaften. Festschrift, 13 coale 8°. Gratz, 1877. (Prețul 3 fl. 50 cr.)

Jarnik, I., U., Dr., *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen*. Wien 1877.